

**ALİ MERDAN TOPÇUBAŞI'NIN “AZERBAJYCAN'IN
TEŞEKKÜLÜ” ADLI ESERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Oktay BOZAN*



ÖZET

Bu bildiride “Azerbaycan’ın Teşekkülü” adlı bir eserden hareketle Azerbaycan’ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkışının merhaleleri ele alınacaktır. 46 sayfadan oluşan eseri yazan kişinin adı açık bir şekilde belirtilmemiştir. A. M. adlı kişi tarafından yazılan eser 8 Kasım 1918 tarihinde İstanbul’da Ahmediye Matbaacılık Şirketi tarafından basılmıştır. Sadece isminin ilk harfleri belirtilen müellif Ali Merdan Topçubaşı’dır. Ali Merdan Topçubaşı, XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan’ın önde gelen aydın ve devlet adamlarından birisidir. Azerbaycan’da kaleme alınan bu eserin gayesi eserin önsözünde dile getirilmiştir. Buna göre Türk milleti tarafından daima maddi yardımlar alan Azerbaycan’ın nasıl doğduğu hakkında Türk okuyucularını bilgilendirmek amacı ile Azerbaycan Cumhuriyeti’nin resmi vesikalarından faydalanılarak kaleme alındığı dile getirilmiştir. Eserdeki bilgiler on beş başlık altında ele alınmıştır. Kafkasya’nın tarihi, coğrafi, idari ve demografik yapısı hakkında bilgi verildikten sonra Birinci Dünya Savaşı ve sonraki süreçte Azerbaycan’da yaşanan hadiseler anlatılmıştır. Birinci Dünya Savaşı esnasında Azerbaycan Türklerinin maruz kaldığı sıkıntılar, Çarlık ve Bolşevik iktidarlarının bölgeye yönelik politikalarına dikkat çekilmiştir. Bu süreçte Ermenilerin Bolşeviklerle ittifak kurarak Türklere yönelik gerçekleştirdiği katliamlar ve buna karşı Azer-

* Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, oktaybozan210@gmail.com.

baycan Türklerinin verdiği mücadele ele alınmıştır. 1918 yılı sonbaharına kadar bölgede yaşanan gelişmelerin ele alındığı bu eserin tanımından hareketle Azerbaycan'ın nasıl bağımsızlığını kazandığı ve Osmanlı Devleti'nin bu süreçteki rolü ele alınacaktır. Bu eser ülkemizde Azerbaycan'ın bağımsızlığı hakkında yayınlanan ilk eser olma özelliği taşımaktadır. Bu kitap ülkemizde Azerbaycan'ın bağımsızlığı ile ilgili yayınlanan ilk eser olma özelliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Azerbaycan, Ermeniler, Bakü, Gence.

THE EVALUATION OF ALI MERDAN TOPÇUBAŞI'S WORK WRITTEN IN THE NAME OF "THE ESTABLISHMENT OF AZERBAIJAN"

ABSTRACT

In this study, the progress of Azerbaijan as an independent state will be dealt with from a work entitled "The Establishment of Azerbaijan". The name of the man who wrote the manuscript consisting of 46 pages is not explicitly mentioned. The work written by A. M. was published by Ahmediye Printing Company in Istanbul on 8 November 1918. Author which given the first letters of his name are Ali Merdan Topçubaşı. Ali Merdan Topçubaşı is one of the leading intellectuals and statesmen of Azerbaijan at the beginning of the twentieth century. The object of printing this work in Azerbaijan was mentioned in the preface of the work. According to this, it was stated that the purpose of informing the Turkish readers about how Azerbaijan, which always received financial assistance by the Turkish nation, was born and benefited from the official documents of the Republic of Azerbaijan. The information in the article is covered under fifteen headings. After giving information about the history, geographical, administrative and demographic structure of the Caucasus, the First World War and the later incidents in Azerbaijan were explained. During the First World

War, the troubles faced by the Azerbaijani Turks focused on the regional policies of the Tsarist and Bolshevik governments. In this process, the Armenians allied themselves with the Bolsheviks, and the massacres committed against Turks and the struggle of the Azerbaijani Turks against this were taken up. Until the fall of 1918, the developments in the region were discussed and the independence of Azerbaijan was won and the role of the Ottoman State in this process will be discussed. This book is the first publication about the independence of Azerbaijan in our country.

Key Words: Caucasus, Azerbaijan, Armenians, Bakû, Gence.

Giriş

Bu tebliğde Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkışının merhalelerini konu alan bir eserin tanıtımı yapılacaktır. "*Azerbaycan'ın Teşekkülü*" adlı bu eser (risale) 46 sayfadan oluşmaktadır. 8 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'da Ahmediye Matbaacılık Şirketi tarafından basılan eserin üzerinde müellifin adı A. M. olarak belirtilmiştir. Müellifin adının neden sadece baş harflerinin verildiği hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak yapılan araştırmalarda bu eserin Ali Merdan Topçubaşı'na ait olduğu anlaşılmaktadır. Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934), XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın önde gelen aydın ve devlet adamlarından birisidir¹. Topçubaşı, bu eserin kaleme aldığı dönemde yeni bağımsızlığını kazanmış olan Azerbaycan'ın İstanbul'da bulunan fevkalade temsilcisidir. Bu eserin iki maksatla kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Bu maksatlardan birisi eserin girişinde şöyle ifade edilmektedir:

¹ Mehmet Emin Resulzade, *Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti)*, haz: Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Sabahattin Çağın, Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, İstanbul, 1990, s. 139; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarih, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 414; Serpil Sürmeli, "*Bilinmeyen Yönleriyle Kafkas Müslümanlarının Bakü'deki İlk Kongresi (28 Nisan-3 Mayıs 1917)*", *Akademik Bakış*, Cilt: 4, Sayı: 8, 2011, s. 127-138; Yavuz Akpınar, "*Ali Turan*", *DİA*, C. XXXXI, s. 408-410.

“Ulu kardaşı Osmanlı Türk milleti tarafından daima manevi yardımlar alan Azerbaycan’ın nasıl doğmuş ve siyasi istiklalinin hayatı temelini nasıl kurmuş olduğunu gösteren bu küçük risale, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin resmi vesikalarından telhis ve iktibas suretiyle vücuda gelmiştir. Türk âlemi kâr’ilerine (okuyucularına) nâçiz bir tarihi armağan olmak üzere takdim olunur”.

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Ali Merdan Topçubaşı, Türk milleti tarafından daima manevi yardımlar alan Azerbaycan’ın nasıl doğduğu hakkında Türk okuyucularını bilgilendirmek amacı ile Azerbaycan Cumhuriyeti’nin resmi vesikalarından faydalanılarak eserin kaleme alındığı dile getirilmiştir. O dönemde, Osmanlı kamuoyunda ve İstanbul basınında Azerbaycan hakkında kesin bilgi eksikliği bulunmaktaydı. Bu nedenle Topçubaşı bu eseri söz konusu eksikliği gidermeyi amaçlamıştır.

Eserin kaleme alınmasının ikinci ve belki de asıl amacı yeni kurulan Azerbaycan’ın tanıtımını yapmak ve bağımsızlığının dünya devletleri tarafından kabulü sağlamaktır. Nitekim Birinci Dünya Savaşı’nın bitmesi üzerine Azerbaycan’ı devletler nezdinde tanıtmak ve yeni devletin taleplerini diplomatik bir üslupla ifade etmek için kapsamlı bir memoranduma ihtiyaç vardı. Ali Merdan Topçubaşı bu ihtiyaçtan hareketle eseri (memorandumu) kaleme almıştır. Osmanlıcasını değerlendireceğimiz eserin üç ayrı dilde Fransızca, Rusça ve Osmanlıca olarak üç versiyonu olduğu bilinmektedir. Ali Merdan Topçubaşı, memorandumunun Fransızcasını yabancı ülke temsilcilerine takdim etmiştir. Birçok yönüyle bu memorandum orijinal bir çalışma olup bir takım önemli özellikleri taşımaktadır. Her şeyden önce bu eserin yabancı ülke temsilcilerine sunulmak üzere planlandığı kaydedilmelidir. Çalışmanın amaçlarından biri yabancı devletlere Azerbaycan hakkında bilgi vermektir. Dahası devletleri bilgilendirerek Azerbaycanlıların bağımsız yaşamaları için yeterli manevi ve maddi güçlerinin yanı sıra kendilerini yönetmeye yönelik güçlü isteklerinin var olduğunu

vurgulamaktır. Eserin Osmanlıca tercümesi ile Fransızcası olan Memorandum kıyaslandığında, aralarında sadece giriş paragrafı dışında bir farkın olmadığı dikkat çekmektedir².

Ali Merdan Topçubaşı'nın kaleme aldığı bu eser, Azerbaycan isminin siyasi anlamda tanınması açısından çok önemli bir yere sahiptir. Osmanlılar, bu eser sayesinde Azerbaycan'ın bağımsızlığı hakkında bilgi sahibi olmuştur. Eserin Azerbaycan'ın bağımsızlığı hakkında ülkemizde yayınlanan ilk eser olması bu çalışmayı önemli hale getirmektedir. Kafkaslar, Gürcüler, Ermeniler, Ruslar, Bolşevikler ve daha da önemlisi Azerbaycan tarihi hakkında çok kıymetli bilgiler yer almaktadır. Birçok tarihi ve istatistik bilgileri içeren eser, aynı zamanda birinci elden bir kaynak özelliği taşımaktadır. Zira Ali Merdan Topçubaşı, bizzat dönemin olaylarına tanık olmuş ve çoğuna bizzat katılmıştır. Mesela Bolşevikler ve Ermeniler tarafından Azerbaycanlılara yapılan Mart katliamı hakkında Topçubaşı'nın kaydı bunlardan biridir.

Eserdeki bilgiler on beş başlık altında ele alınmıştır. Her şeyden önce çalışma sadece Azerbaycan ile sınırlı değildir. Eser, 15 bölümden oluşmaktadır. İsminden tamamen Azerbaycan meselelerine ayrıldığı zannedilse de tam 7 bölüm (ilk beş ve son iki bölüm) Güney Kafkasya'yı ilgilendiren konuları kapsamaktadır. Geri kalan 8 bölüm ise doğrudan Azerbaycan'a ayrılmıştır. Osmanlı kamuoyunun ve dünya devletlerinin bölgedeki olaylardan pek de haberdar olmadıklarını hesaba katan Ali Merdan Topçubaşı, önce genel olarak Güney Kafkasya ile başlar, sonra Azerbaycan'a odaklanır³. Eserde Kafkasya'nın tarihi, coğrafi, idari ve demografik yapısı hakkında bilgi verildikten sonra Birinci Dünya Savaşı ve sonraki süreçte Azerbaycan'da yaşanan hadiseler ele alınmıştır. Birinci Dünya Savaşı esnasında Azerbaycan Türklerinin maruz kaldığı sıkıntılar, Çarlık ve Bolşevik iktidarlarının bölgeye

² Vügar İmanov, **Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934) Lider Bir Aydın ve Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Temsili**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 140-141; Vügar İmanov, **Azerbaycan - Osmanlı İlişkileri (1918)**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 14-15.

³ Vügar İmanov, **Azerbaycan - Osmanlı İlişkileri (1918)**, s. 17.

yönelik politikalarına değinilmiştir. Bu süreçte Ermenilerin Bolşeviklerle ittifak kurarak Türklere yönelik gerçekleştirdiği katliamlar ve buna karşı Azerbaycan Türklerinin verdiği mücadeleye dikkat çekilmiştir.

Azerbaycan'ın Teşekkülü adlı eser şu başlıklardan oluşmaktadır: Şimâl-i Kafkas, Mâvera-yı Kafkas, İdare Sistemi, Ahali; Mâverâ-yı Kafkas'ın Eski Ahalisi; Mâverâ-yı Kafkas Arazisinin Taksimât-ı İdariyesi; Rus Hükümeti ve Mâverâ-yı Kafkas Milletleri; Mâverâ-yı Kafkas Kavimlerinin İttihadı ve Mâverâ-yı Kafkas'ın İlan-ı İstiklali, Müttehid Cumhuriyet, Mâverâ-yı Kafkas Şûrâsı; Azerbaycan Cumhuriyeti, Arazi, Ahali ve Hudûdu; Azerbaycan Türkleri, Osmanlı Türkleri ile Rabitaları, İran'ın Tesiri; Azerbaycan'nın Tabîî Servetleri; Azerbaycan Şûrâ-yı Millisi ve Hükümeti, Bakü Şehri-Payitaht; Azerbaycanlılar ile Bolşeviklerin Müsâdemesi, Bakü Ermenilerinin Bolşevikler ile Beraber Hareketi; Azerbaycanlıların Zâyiâtı, Bakü'de Hükümetin Bolşevikler Tarafından Zaptı; Bakü'nün Bolşeviklerden Tahlîsi Tedbileri-Türkiye'nin Muâveneti; İntizam ve Asayişin Takrîri Emrinde Azerbaycan Hükümetinin Gösterdiği Mesâ'î; Mâverâ-yı Kafkas'da Teşekkül Eden Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetlerinin Tasdik-i İstiklali Meselesi; Mâverâ-yı Kafkas Milletlerinin Konfederasyon Mefkûresi.

Bu bildiri de eserin başlıkları esas alınarak eserin tanıtımı yapılacaktır. Eserde yer alan ifadeler sadeleştirilerek, değerlendirilerek ve gerektiğinde de doğrudan istifade edilerek bu yapılacaktır. Birinci bölümde yer alan “*Şimal-i Kafkas-Mavera-yı Kafkas-İdare Sistemi-Ahali*” (s.2-6) başlığı altında genel coğrafi malumat ve Rus nüfus istatistikleri verilmiştir. Müellif, Kuzey ve Güney Kafkasya'yı coğrafi olarak tanıttıktan sonra Rusya'nın Tiflis merkezli olarak uyguladığı idareye değinmiştir. Aslında coğrafi, tarihi, iktisadi açıdan bir bütün olmasına rağmen Rus hükümetinin uyguladığı siyaset nedeniyle bölgenin iki ayrı parçaya bölündüğüne vurgu yapılmıştır. Bu arada Rusya'nın 1897 yılında yaptığı nüfus sayımlarına yer verilmiştir. Bu sayıma göre Azerbaycan Türkleri: 2.653.000; Ermeniler: 1.782.000; Gürcüler: 1.

641.000 olarak verilmiştir. Rusların nüfus sayımını askerlik ve vergi tespit amacıyla yaptığına değinen Müellif, bu verilerin gerçeği yansıtmadığını, özellikle Müslüman nüfusun belirtilen sayıdan daha fazla olduğunu iddia etmiştir.

"*Mâverâ-yı Kafkas'ın Eski Ahalisi*" (s. 6-7) başlıklı ikinci bölümde bölgenin kadim sakinlerine değinilmiş ve XIX. yüzyıldaki Rus işgaline kadar geçen tarihi süreç hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Güney Kafkasya'da yurt tutmuş kavimlerden bilhassa Azerbaycan Türkleri ile Gürcülerin uzun süre bağımsız olarak yaşadıklarını ancak diğer bir unsur olan Ermenilerin ise genellikle Acem ve Türk idaresi altında yaşadığını vurgu yapılmıştır. Rusya, İran ve Osmanlı Devleti için önemli bir mücadele alanı olan Kafkasların XIX. yüzyılın başından itibaren Rusların idaresine altına girmeye başladığı ve yüzyılın sonunda tamamen elden çıktığı aktarılmıştır. Bu bağlamda Gülistan, Türkmençay ve Berlin antlaşmaları sonucu elden çıkan yerler belirtilmiştir.

"*Mâverâ-yı Kafkas Arazisininin Taksimât-ı İdariyesi*" (s. 8) başlıklı üçüncü bölümde Güney Kafkasya'nın idari yapısı içerisinde yer alan vilayet ve sancak sayılmış ve nüfus oranları aktarılmıştır. Buna göre Bugünkü Güney Kafkasya kapladığı alan bakımından 208. 823. 77 kilometrekare büyüklüğe ve nüfusça da 7.687.770 kişiye sahiptir. Bu nüfusun içinde asgari olarak Müslümanların sayısı 3.306.000 civarında, Ermeniler 1. 786.000, Gürcülerin ise 1.641.000 olarak verilmiştir.

"*Rus Hükümeti'nin Mâverâ-yı Kafkas Milletlerine Yönelik Politikaları*" (s 8-12) başlıklı dördüncü bölümde Çarlık Rusya'sının Güney Kafkasya'da yürüttüğü Ruslaştırma ve baskı politikasına değinilmiştir. Rusların din, dil, kültür ve ırk ayrımı yapmadan Güney Kafkasya'da yerleşik bütün kavimlere karşı keyfi bir idare uyguladığı detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bölgeye gönderilen Rus idarecilerinin en kötü idareciler olduğu ve Kafkasya'nın bu kişiler için iktisadi bir yağmarmaklık ve rüşvetçilik kaynağı olarak görüldüğü iddia edilmiştir. Bu kabil bürokrat Rus memurlarının bölgeye refah ve huzur yerine yıkım ge-

tirdiği, bu yönetim anlayışının yöneticilerin değil devletin politikası olduğu ilave edilmiştir. Buna göre Rusların nihai amacı, Mâverâ-yı Kafkasya'nın yerli ahalisini bütün tedbir ve vasıtalar ile “*Ruslaştırılmak*”dan ibarettir. Bu bağlamda Ruslar, yerli halk arasında “*milli mefkûre*” mevcudiyetine delâlet eden her şeye daha başlangıçta en kuvvetli darbeler indirmek için politikalar takip etmekteydi. Rus memurlarının en şiddetli baskısı doğal olarak ilk önce milli edebiyata, lisana, tiyatroya, basına hatta dine ve bilhassa ilkokul derecesinden başlayarak bütün mekteplere yönelmekteydi. Bu hususta Rus idaresinin şiddet ve zulmünden en ziyade Azerbaycan Türk ve Müslümanları zarar görmektedir. Bunların İslam dinine mensubiyetleri vaziyetlerinin felaket ve müşkülâtını Hıristiyan olan kavimlere nazaran bir kat daha artırmıştır. Gürcüler bir dereceye kadar takibata maruz kalmışlarsa da Ermeniler nispeten bunlardan daha ziyade korunmuştur. Diğer bir ifade ile Azerbaycan Türkleri ile beraber Ermeniler ve Gürcüler de genellikle Ruslaştırılmak hususunda Rus memurlarının hangi tabaka ve vaziyette olursa olsun mevcut temayül ve ihtiraslarından kâfi derecede zahmet çekmişlerdir. Bu milletler umumiyetle “*Rus boyunduruğu*” altında zahmet çekmişler ve hepsi birden kendilerini aynı derece ve nispette bedbaht görmüşlerdir.

Rusların uyguladığı bu baskı ve zulümlerin Güney Kafkasya milletlerinin bir süre ortak hareket etmesine zemine hazırladığı Müellif tarafından şöyle dile getirilmiştir:

“Alelâde felaket zamanlarında görüldüğü vecihle Mâverâ-yı Kafkas milletlerinin müşterek felaketleri birbirlerini birleştirmiş ve bu ittihad tam bir asr-ı müddet beraberce akıtılan gözyaşları ve çekilen zahmetler ile temhîr olunmuş ve gâh biri daha az, gâh diğeri daha fazla olmak üzere beyhude ümitler ile avutulan bu kavimler Rus zulmüne karşı “yekpâre kitle” haline getirilmiştir”.

Güney Kafkasya kavimleri arasında görülen bu ittihadın artması üzerine Rusya'nın yeni politikalar geliştirerek bunun önüne geçmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Nitekim Müellif, Rusya'nın eski Romalıların “*Divide et impera*” (böl ve yönet) düsturunu esas alarak Güney Kafkasya

milletleri arasındaki birliği ve dayanışmayı kırmaya çalıştığı belirtilmiştir. Bu amaçla onlar arasına tefrika ve nifak tohumları atmış ve sürekli onları birbirlerine karşı kıskırtmıştır. Mesela 1905 senesinde Azerbaycan Müslümanları ile Ermenileri arasında sırf milli, ırkî bir sahada meydana gelen çatışmalar Ruslar tarafından organize edilmiştir. Müellif, bu bölümün sonunda Azerbaycan'ın asıl yerli ahalisi olan Azerbaycan Türklerinin kan ve dil itibarıyla Selçuk Türkleri ile kardeş olduğunu dile getirmiş ve Müslüman olması nedeniyle Kafkasya'da Rus idaresi döneminde diğer kavimlere nispetle en ziyade baskı ve zulme maruz kaldığını ilave etmiştir.

"*Mâverâ-yı Kafkas Kavimlerinin İttihadı ve Mâverâ-yı Kafkas'ın İlan-ı İstiklali, Müttehid Cumhuriyet, Mâverâ-yı Kafkas Şûrâsı*" (s. 12-17) başlıklı beşinci bölümde 1917 Şubat Devrimi'nden Mayıs 1918'e kadar Güney Kafkasya'daki gelişmeler ele alınmıştır. Bu süreçte bazı ihtilaflara rağmen, 1917'de Güney Kafkasya'da ortak bir idare kurulmuştur. Hatta Tiflis'te Azerbaycan Türkleri, Gürcüler ve Ermenilerin temsilcileri "*Mâverâ-yı Kafkas Seymi*" çatısı altında toplanmış ve sonra federal cumhuriyet şeklinde Güney Kafkasya'nın istiklalini ilan etmişlerdir. Böylece Mâverâ-yı Kafkas Seymi çatısı Azerbaycan Türkleri, Ermeniler ve Gürcüler güç birliği yapmışlardır. Ancak bir süre sonra Mâverâ-yı Kafkas Seymi iç ve dış faktörler nedeniyle dağılmıştır. 26 Mayıs 1918 tarihinde ilk önce "*müttehid cumhuriyeti*" teşkil edenler içinde Gürcüler ittihattan ayrıldıklarını ve tamamen müstakil olduklarını ilan etmişlerdir. Gürcülerin ayrılmasından sonra Azerbaycan Türkleri ve Ermeniler de ittifaktan ayrıldıklarını belirterek bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

"*Azerbaycan Cumhuriyeti, Arazi, Ahali ve Hudûdu*" (s. 17-21) başlıklı altıncı bölümde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşu, ilk hükümetin öncelikli hedefleri ile Azerbaycan ahalisi ve sınırlarına değinilmiştir. İlk önce Gence merkezli kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk Bakanlar Kurulu Reisi Feth Ali Hoyski tarafından 30 Mayıs 1918'de yeni devletin kurulduğunu duyuran telgrafı başkentlere gönderilmiştir. İstanbul ve Tahran dışındaki yerler Amerika ve Avrupa devletlerinin

başkentleridir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşu Feth Ali Bey'in Hariciye Nezaretlerine gönderdiği telgrafta şöyle ifade edilmiştir:

“Hariciye Nezaretine,

Gürcistan'ın ittihattan çıkması üzerine Mâverâ-yı Kafkas Müttehid Cumhuriyeti inhilâl eylemiştir. Şehr-i halin 28. günü akd-i ictimâ' eden Azerbaycan Şûrâ-yı Millisi Mâverâ-yı Kafkas'ın cenûb-i şarkisinde vâki' olan Azerbaycan'ın istiklalini ilan ve Azerbaycan Cumhuriyeti'ni teşkil etmiştir. Keyfiyetten hükümet-i metbûanızın haberdar edilmesini suret-i mahsusada rica eyler ve ihtirâmât-i fâikamı takdim ile kesb-i şeref ederim. Hükümetin şimdilik makarr-ı muvakkati Eliza-vetpol'dür”.

“Azerbaycan Türkleri, Osmanlı Türkleri ile Rabtaları, İran'ın Tesiri” (s. 21-26) başlıklı yedinci bölümde öncelikle Azerbaycan Türklerinin Selçuklu Türkleri ile olan bağlantısına değinilmiştir. Azerbaycan Türklerinin diğer Güney Kafkasya haklarına nispetle Müslüman olması hasebiyle Rusların baskı ve zulmüne daha fazla maruz kaldığı, milli mefkûre çerçevesinde her türlü faaliyetin yasaklandığı detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ermenilerin ve Gürcülerin milli benliklerini geliştirmek maksadıyla eğitim, kültür ve sanat alanlarında daha rahat faaliyetlerde buldukları ancak Azerbaycan Türklerinin bu kapsamdaki her türlü teşebbüsünün daha başlangıçta yok edildiği ilave edilmiştir. Müellif, Rusya'nın bu tutumunu ortaçağda dehşet saçan Katolik Engizisyonuna benzetmektedir. Bölümün devamında Azerbaycan Türklerinin kültürel kaynaklarına değinilmiştir.

“Azerbaycan'ın Tabii Servetleri” (s. 26-29) başlıklı sekizinci bölümde Azerbaycan'ın sahip olduğu doğal kaynaklara ve ülkenin sahip olduğu potansiyele değinilmiştir. Özellikle Bakü petrolünün niteliği ve üretim miktarı istatistik verilerle aktarılmıştır. Rusya'nın Bakü petrollerini ele geçirmek için verdiği mücadeleye ve Bakü petrolünün dünyadaki yerine değinilmiştir. Petrolün yanı sıra Azerbaycan'ın diğer doğan kaynaklarına da atıf yapılarak Azerbaycan'ın ekonomik açıdan sahip olduğu konuma dikkat çekilmiştir.

"*Azerbaycan Şûrâ-yı Millisi ve Hükümeti, Bakü Şehri-Payitaht*" (s. 29-32) başlıklı dokuzuncu bölümde ekonomik olarak önemli bir rezerve sahip olan ve tarih boyunca da bir Müslüman şehri olan Bakü'nün önemine değinilmiştir. Yeni kurulan Azerbaycan Hükümeti'nin ilk işinin Bakü'yü işgalden kurtarmak olduğu belirtilmiş ve bu konuda atılan adımlara yer verilmiştir. Müellif, petrol gibi dünyaca meşhur doğal kaynağıyla bilinen Bakü şehrinin, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tabii başkenti olduğunu belirtmiş ve bunun gerekçesine vurgu yapmıştır. Rusların hâkimiyeti zamanında bile Bakü'nün bütün Kafkasya Müslümanları için iktisadi olduğu kadar, eğitim, kültür, basın ve siyasî bir merkez teşkil ettiğini dile getirmiştir. Türklerin en önemli muallimlerinin, tabiplerinin, dava vekillerinin, mühendislerinin, yazarlarının burada toplandığı ilave edilmiştir. Ayrıca şehirdeki kadim tarihi yapılar da Bakü'nün bir Müslüman şehri olduğunun kanıtı olarak gösterilmiştir.

"*Azerbaycanlılar ile Bolşeviklerin Müsâdemesi, Bakü Ermenilerinin Bolşevikler ile Beraber Hareketi*" (s. 32-37) başlıklı onuncu bölümde Azerbaycan Cumhuriyeti hükümetinin Bakü'yü Bolşevik ve Ermenilerden kurtarmak için takip ettiği politika ele alınmıştır. Bunun yanı sıra Ermeni Taşnaksütyun Fırkası'nın Bolşeviklerle yaptığı kirli ittifaka, Bolşeviklerin vaatlerinin aksine takip ettikleri siyasete, Bolşeviklerin cephelelerden gelen askerler ile işçileri ne şekilde istismar ederek bunlar üzerinden bölgede nasıl hâkimiyet kurmaya çalıştığına ve akabinde Azerbaycan Hükümeti'nin yeni bir ordu oluşturma çabalarına yer verilmiştir. Rus ordularında çok sayıda Ermeni ve Gürcü olduğu için bu milletlerin kısa süre içerisinde cepheden dönen birliklerden önemli kuvvetler oluşturduğuna vurgu yapılmıştır. Bu iki milletin bu girişimleri Bolşeviklerin dikkatini çekmezken Azerbaycan Türklerinin bu konuda attıkları adımlar büyük bir tepkiye neden olmuştur. Nitekim bu süreçte Müslüman askerlerinden oluşturulan küçük bir birliğin Bakü'den Lenkeran'a birkaç düzine silah nakline teşebbüs etmelerini bahane eden Bolşevikler, ısrarla bu silahların teslimini talep ederler. Red cevabı alınca makineli tüfeklerle onların üzerine ateş açılır. Ateş karşılıklı olduğundan her iki taraf da ölü ve yaralı olur. Bu hadise

Bolşeviklerin Müslümanlara karşı olan husumetini açığa çıkarır. Yaşanan bu gelişme Azerbaycan Türklerini büyük bir telaşa düşürür. Taze Pir Camii'nin havalisinde büyük bir Müslüman mitingi yapılır. Şehrin üzerinde korkunç bulutlar dolaşmaktadır. Bu gergin durum nedeniyle 17 Mart'tan itibaren karışıklıklar baş gösterir. Ertesi günü (18 Mart) sabahından itibaren Bolşevikler limanda duran harp gemilerinin toplarından şehri bombardımana başlar. Bakü'de dört gün (18 ile 22 Mart) devam eden iç çatışma bu suretle başlamış olur. Bu çatışmalarda Müslümanlar öldürülür, ikametgâhlar topa tutulur ve yakılır. Bolşevikler, bütün Rusya'da yaptıkları gibi en tahripkâr bir husumetle vahşet icra eder. Bakü'de bulunan Ermenilerin bu olaylarda rolü büyüktür. Özellikle de Bakü ile Bakü mıntkasında koyu milliyetçi bir fırka olan Ermeni Taşnaksütyun komitesinin ciddi bir hazırlık yaptığı anlaşılır. Müellifin, Taşnaksütyun Fırkasının 18-22 Mart olaylarındaki tutumu karşısında hayal kırıklığı yaşadığı anlaşılmaktadır. Zira Müellif, bu fırkanın Bolşevik olmadığını dahası o güne kadar yaptıkları mitinglerde ve konuşmalarda sürekli olarak Bolşeviklerin aleyhinde hareket ettiklerine dikkat çekmektedir. Hatta Ermeni "şûrâ-yı millisini" oluşturan sair Ermeni fırkaları gibi bu fırkanın mümessillerinin de 18-22 Mart vukuatından bir süre önce milli siyasetleri gereğince Güney Kafkasya Müslüman Merkez Komitesi ile müzakerede bulunduğunu aktarır. Ancak buna rağmen tüm Taşnakların ve hatta mutedil nasyonal demokratların bir gece zarfında Ermenilikten Bolşevikliğe dönüştüğü hayretle dile getirilir. Bu süreçte garp cephesinden yurtlarına dönen ve Kafkas Demiryollarındaki grevden dolayı Bakü şehrinde biriken üç bin Ermeni asker bulunmaktadır Bunlar kısa süre içerisinde Bolşevik saflarına katılmıştır. Bakü'deki Ermeniler de Bolşeviklerin bayrağı altında mürettep bir plan dâhilinde Müslümanlara saldırmıştır. Meydana gelen çatışmalarda Müslümanlardan 6.000'den ziyade insan hayatını kaybetmiştir. Bunlar arasında birçok ihtiyarlar kadın ve çocuklar da vardır. Müellif, bu bölümün sonunda Ermenilerin bu meseledeki tutumuna dikkat çekmek ve işin iç yüzünün daha iyi araştırılması için bu meselenin araştırılmasını geleceğin tarihçilerine havale etmiştir.

"*Azerbaycanlıların Zâyiâtı, Bakü'de Hükümetin Bolşevikler Tarafından Zaptı*" (s 37-40) başlıklı on birinci bölümde Mart hadiselerinin bilançosu ve yankıları ele alınmıştır. Buna göre Bakü'de meydana gelen 18-22 Mart hadiselerinin etkileri Müslümanlar için 6.000 insan ölümüyle sınırlı değildir. Bu esnada meydana gelen yangınlar manen pek yüksek bir kıymeti haiz olan Müslüman müesseselerini tahrip ve imha etmiştir. Bütün siyasi fırkalarının büro ve komitelerinin bulunduğu binalar, Halk Yurdu, İsmailiyye binası, Müslüman basınından Rusça Kaspi ve Türkçe Açıksöz gazetelerinin idareleri tahrip edilen müesseseler arasındadır. Bundan başka en bilinen Müslüman mücahitleri gözaltına alınmış hatta haphanelere atılmıştır. Kalanlar ise öteye beriye dağılmış, kısmen Dağıstan'a, Gence'ye ve İran'a firar etmiştir. Kısmen de aileleri ile beraber civar köylere savuşmuştur. Yaşanan bu acı hadisenin en mühim neticesi Bolşevik hükümetinin Bakü civarına yerleşmesi olmuştur.

Her şey, kültür ve medeniyet namına maddi olarak ortada mevcut ne varsa tahribe başlanmıştır. Madenlerin, hanelerin, bağların ve bahçelerin sosyalizm gereğince kamulaştırılmıştır. Bankalardaki paraların Sovyet Cumhuriyeti'nin malı olduğu ilan edilerek el konulmuştur. Yalnız haneler, meskenler değil, arabalar, atlar, yük hayvanları ve şüphesiz otomobiller ve hatta insanlar bile müsadere edilmiştir. Yeni rejim, insanları ya asker olmaya yahut cumhuriyet uğrunda muayyen bir hizmette çalışmaya mecbur etmiştir. Böylece "komün" esasları uygulanmaya çalışılmıştır. Müellifin ifadesi ile sosyalizm "*en kaba bir tarzda ve alenen tahripkâr emellerle kökleştirilmeye*" çalışılmıştır.

Bolşevik prensiplerinin uygulanmaya konulması için irtikâp edilen bütün zorbalıklar Müslümanların sırtına yüklendiğinden bunlar büyük mahrumiyet ve azaplara katlanmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu gibi uygunsuz hallere maruz kalanlar yalnız burjuva sınıf ile münevver tabaka olmayıp hatta güya Bolşeviklerce menfaatleri düşünülen Müslüman avam halkı dahi aynı vaziyettedir. Çünkü işe meselesinde bile Bolşevikler kendi adamları ile Müslümanlar arasında fark

gözetmekteydi. Onların nazarında Müslümanlar ancak burjuvazi taraftarı olan ihtilalcilerdi.

Böyle bir ortamda Bakü ile civarındaki Müslümanların maruz kaldıkları sıkıntılara karşı duyarsız kalmak Gence’de teşekkül eden Azerbaycan Hükümeti için mümkün değildi. Bu nedenle Hükümet kendi başkentini Bolşeviklerden kurtarmak meselesi ile uğraşmak mecburiyetinde idi. Bu niyetle büyük bir gayretle bir taraftan askeri birlikleri teşkil ile uğraşırken diğer taraftan Gürcistan’ın yardımı talep ve temin etmek için müracaatta bulunmuştur. Ancak bu sırada kendi dâhili işleriyle uğraşan ve kendi Bolşevikleri ile mücadele eden Gürcistan, Azerbaycan Türklerinin bu yardım talebine katkı sunamamıştır. Bu günlerde Bolşevik askeri Bakü ve Gökçay sancakları içerisindeki demiryolu hatlarını işgal etmiş ve Gence üzerine yürümek niyetiyle Kürdamir istasyonuna kadar yaklaşmıştı.

Müellif, işte böylesine öldürücü bir vaziyet karşısında hiçbir taraftan yardım ümidi olmayan Azerbaycan Hükümetinin diğer Müslüman merkezlerinde de Bakü faciasının tekrarından korkarak ahalisini emniyet altına almak vazifesinin etkisiyle yardım etmesi için kan kardeşi ve dindaşı olan Osmanlı Türk milletine müracaata mecbur olduğunu dile getirmiştir. 4 Haziran 1918 tarihinde Azerbaycan Milli Şurası ile Osmanlı Devleti arasında siyasi, hukuki, ticari ve askeri konularda imzalanan antlaşmanın 4. maddesi gereğince Osmanlı Devleti’nin hemen imdada yetiştiğini ifade etmiştir. Bu kapsamda oluşturulan Kafkas İslam Ordusu kısa süre içerisinde Bakü’ye doğru hareket etmiştir. Bu arada Azerbaycan hükümeti tarafından oluşturulan taburlar da Osmanlı birliklerine katılarak Bolşevik askerinden başlangıçta demiryolu hattını sonra da Şemahi nahiyelerini temizlemiş ve nihayet Bakü’yü muhasaraya almıştır. İki ay süren muhasaradan sonra Bakü Bolşevik ve Ermenilerden temizlenmiştir.

“*Bakü’nün Bolşeviklerden Tahlîsi Tedbirleri, Türkiye’nin Muâveneti*” (s. 40-41) başlıklı on ikinci bölümde Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Bolşevik ve Ermeni tehdidi karşısında kendi varlığını korumak için nizami ve güçlü bir askeri yapı oluşturulması gerektiği ele alınmıştır. “*İntizam*

ve Asayişin Takrîri Emrinde Azerbaycan Hükümetinin Gösterdiği Mesâ'i" (s. 41-42) başlıklı on üçüncü bölümde Karabağ Hanlığı'nı teşkil eden topraklarda Ermeni komitacı Antranik'in faaliyetleri ele alınmıştır. Müellif, ahalsinin tamamının Müslüman olduğu Karabağ Hanlığı topraklarının I. Dünya Savaşı esnasında İran ve Türkiye'den gelen Ermenilerin buraya Antranik çetesi tarafından iskân edilmesiyle birlikte buradaki Ermeni nüfusunun sunî olarak Müslüman nüfusuna eşit ve hatta bazı yerlerde onlardan daha fazla olduğuna değinmiştir. Ayrıca Antranik'in bu şekilde Karabağı, Azerbaycan'dan ayırmak emelini taşıdığına dikkat çekmiştir.

"Mâverâ-yı Kafkas'da Teşekkül Eden Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetlerinin Tasdik-i İstiklali Meselesi" (s. 42-44) başlıklı on dördüncü bölümde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tasdiki meselesi ele alınmıştır. Yeni kurulan devletin İtilaf Devletleri tarafından kabul görmesinin önemine dikkat çeken Müellif, Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan cumhuriyetlerini ilk önce tanıyan devlet olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin eski harp müttefiki olan Almanya'nın Azerbaycan'ın bağımsızlığı önünde büyük bir engel teşkil ettiğine yönelik bir siyaset benimsediği dile getirilmiştir. Almanya'nın Gürcistan'ın istiklalini kabul ederken, Azerbaycan ile Ermenistan'ın bağımsızlığının tasdikine yanaşmadığı vurgulanmıştır. Dahası Bakü'nün Bolşevik ve Ermenilerden kurtarılmasına Almanya'nın engel olduğu, bununla da Bakü petrolerini ele geçirmek niyetinde olduğu ifade edilmiştir. *"Mâverâ-yı Kafkas Milletlerinin Konfederasyon Mefkûresi"* (s. 44-46) başlıklı son bölümde ise iktisadi, tarihi ve siyasi şartlar gereğince asırlardan beri bir arada yaşayan Kafkas milletlerinin İsviçre Cumhuriyeti'nde olduğu gibi konfederasyon esaslarına göre bir arada yaşaması gerektiği tezi savunulmuştur.

Sonuç

Azerbaycan Türkleri'nin mücadelesinde önemli bir yere sahip olan düşünce ve siyaset adamı Ali Merdan Topçubaşı'nın *"Azerbaycan'ın Teşekkülü"* adlı kitapçığında (memorandum) Azerbaycan'ın da

içerisinde bulunduğu Kafkasya coğrafyasının tarihi, coğrafi, demografik, ekonomik ve siyasi yapısı ele alınmıştır. Bu eser iki gerekçe ile kaleme alınmıştır. Birincisi Türk milleti tarafından daima manevi yardımlar alan Azerbaycan'ın nasıl doğduğu hakkında Türk okuyucularını bilgilendirmek, ikincisi ise 28 Mayıs 1918'de kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tanıtımını yapmak ve bu yeni devletin bağımsızlığının dünya devletleri tarafından kabulünü sağlamaktır. Zira Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesi üzerine Azerbaycan'ı devletler nezdinde tanıtmak ve yeni devletin taleplerini diplomatik bir üslupla ifade etmek için kapsamlı bir memoranduma ihtiyaç vardı. Eser hazırlanış gayesi ve icra ettiği fonksiyon açısından ele alındığında Azerbaycan isminin siyasi anlamda tanınması açısından çok önemli bir yere sahiptir. Eserin Azerbaycan'ın bağımsızlığı hakkında ülkemizde yayınlanan ilk eser olması bu çalışmayı önemli hale getirmektedir. Eserde; Kafkaslar, Gürcüler, Ermeniler, Ruslar, Bolşevikler ve daha da önemlisi Azerbaycan tarihi hakkında çok kıymetli bilgiler yer almaktadır. Birçok tarihi ve istatistik bilgileri içeren eser, aynı zamanda birinci elden bir kaynak özelliği taşımaktadır. On beş başlıktan oluşan eserde Kafkas halklarından Azerbaycan Türkleri, Gürcüler ve Ermenilere karşı 19. yüzyılın başlarından itibaren önce Çarlık idaresinin daha sonra da Bolşevik rejimin uyguladığı politikalar, Bolşevik ve Ermeni Taşnak komitesinin işbirliği yaparak 18-22 Mart 1918 tarihinde Bakü'de gerçekleştirdikleri katliamlar ve bunun yankıları üzerine Azerbaycan Türklerinin Osmanlı Devleti'nden yardım talebi ve Bakü'nün işgalden kurtarılarak bağımsız bir devlet olma süreci ele alınmıştır.

Kaynakça

Akpınar, Yavuz, "*Ali Turan*", **DİA**, İstanbul, 2011, C. XXXXI, s. 408-410.

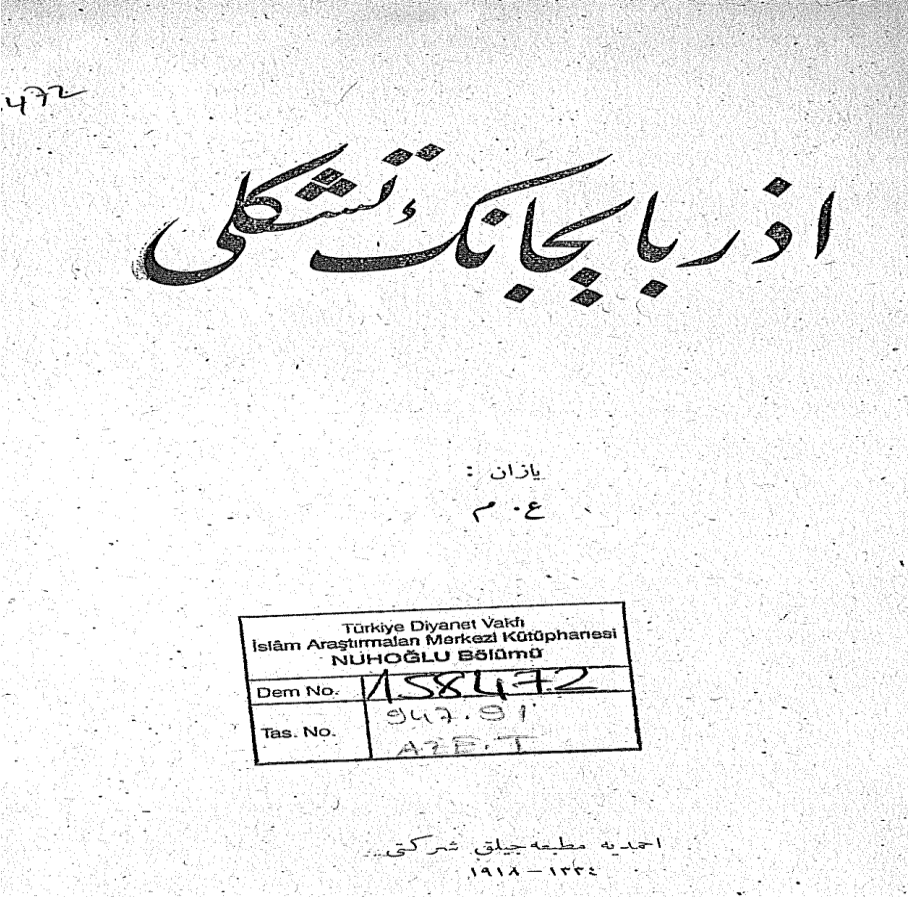
İmanov, Vügar, **Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934) Lider Bir Aydın ve Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Temsili**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

İmanov, Vügar, **Azerbaycan-Osmanlı İlişkileri (1918)**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

Kurat, Akdes Nimet, **Rusya Tarih, Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

Resulzade, Mehmet Emin, **Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti)**, haz: Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Sabahattin Çağın, Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, İstanbul, 1990.

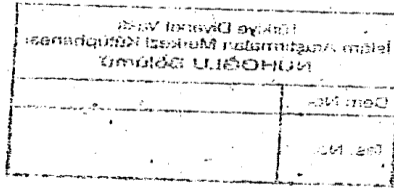
Sürmeli, Serpil, "*Bilinmeyen Yönleriyle Kafkas Müslümanlarının Bakü'deki İlk Kongresi (28 Nisan-3 Mayıs 1917)*", **Akademik Bakış**, Cilt: 4, Sayı: 8, 2011, s. 127-138.



سوزده اول

اوولو قارداشی عثمانلی تورک ملتی طرفدن دائما معنوی یاردیملر آلان آذربایجانک نصل طوغمش و سیاسی استقلالنک حیاتی تملی نصل قورومش اولدیغی کوسترمن بو کوچک رساله، آذربایجان جمهوریتک رسمی وثیقه لرندن تلخیص و اقتباس صورتیله وجوده گلشدر. تورک عالی قارئلرینه ناچیز بر تاریخی آرمغان اولق اوزره تقدیم اولونور.

استانبول، تشرین ثانی ۱۳۳۸-ع.م.



— ۱ —

شمالی قافقاس — ماورای قافقاس — اراره سیتمی — اهالی

معلوم اولدیغی اوزره ، اسکی روسیه ایمپراطورلغیك اجزاسی میانده بولونان قافقاسیه ، شمالدن « قوبان » و « دون » ، شمال غربدن قره دکز و آسیای عثمانی ، جنوبدن ایران و شرقدن حزر دکزی ایله محدود و جغرافی — طوپووغرافی نقطه نظر دن « شمالی قافقاس » ایله « ماورای قافقاس » نامیله آره لر نده قافقاس طاعلری حدود طبیعی بولمق اوزره ، ایکی قسمة منقسمدر .

اشبو تفریق و انقسام کیفیت ، مرکزی « تفلیس » شهری اولمق اوزره یوقاریده کی حدود لر ایله محدود و معین بر قافقاس خدیوتی [ویس روآنی] وجوده کتیر مک صورتیه اسکی روس اداره سی طرف دن دخی قبول و تصدیق ایدیلشدر .

طییی شرائط جغرافییه ایله تاریخی عنعنلر ؛ اقتصادی اشکال حیاتیه ، اهالینک صورت ترکی نه درجه ده ایسته ، روسیه حکومتی طرف دن بوقطعه حقنده قبول و اتحاد اولونان سیاسی نظرده او درجه تأثیر ایتیش و بوروسلرجه او ایله بر طرز اداره نك احداثه سبب و وسیله تشکیل ایتشدر کیه ، کرک اداری ، کرک عسکری ، عدلی ، مالی و حق اجتماعی و تربیوی (مکاتب تشکیلاتی مسئله سنده) مؤسساتک اصول تنسیق و تمشیتنده شمالی قافقاسیه ایله ماورای قافقاس آره سنده دأما بر فرق وجوده کتیریلش و بوقرق بلافاصله ادامه اولومشدر . شمالی قافقاسیه ده روس قازاقلری اهالینک آره سنده